

Innym rodzajem kamienia, związanego z wymiarem sprawiedliwości, były tzw. *Baernsteine*, przy których odbywały się wiejskie roki sądowe. Spotykamy się z nimi nie tylko w Niemczech, lecz także w Danii i Szwecji. Autor jest zdania, że do tego rodzaju kamieni należy również zaliczyć kamienie koronacyjne w Danii (*Danaehryg* koło miejscowości Lejre), w Szwecji (*Morastenen* koło Upsali) i w Szkocji (*Scone Stone*). Rozglądając się za dalszymi analogiami Autor cytuje jeszcze kamień koronacyjny litewski, powołując się na przekaz Eneasza Silvio (*Historia, De Europa*, c. XXVII), uszedł jednak jego uwagi kamień koronacyjny książąt słoweńskich w Karyntii, mimo że dwukrotnie powołał się na odnośną literaturę. Co się dotyczy kamienia litewskiego, to Autor popełnił tu pewną niedokładność. W cytowanym miejscu Eneasza pisze: *de Ruthenis et quomodo principatus apud eos soleat assequi* oraz podaje, że jest miasto Nogardia tj. Nowogród, w którym *lapis in medio fori quadratus est, quem qui ascendere potuerit, neque deiectus fuerit, principatum urbis assequitur*. Nie ma więc wątpliwości, że Eneasza opisuje stosunki ruskie, a nie litewskie.

W dalszym ciągu Autor rozpatruje rolę kamienia przy cesji dóbr nieruchomości na przykładach północno-włoskich i południowo-francuskich. Wprawdzie nie da się tutaj ustalić bezpośredniego związku między grobem zmarłego, a kolumną kamienną, stojącą przeważnie na rynku, jednakże może to już być rezultat dalej posuniętej ewolucji. Zrzekający się majątku siedzi nago na kamiennym cokole, wstając trzykrotnie wypowiada formułę: *cedo bonis*. W Padwie wylewano na niego trzy wiadra wody. Miało to oznaczać rozstanie się z rzeczą. Autor pisze: *Der Wasserguss tritt auch sonst und bereits in alter Zeit als eine Trennung bewirkende oder sie begleitende Handlung auf* (s. 103). Być może, iż opisane tutaj obrzędy mają pewien związek z tak żywo u nas ostatnio dyskutowaną sprawą *aqua abrenuntiationis*. Jak stwierdza Autor, w obyczajowości ludów germańskich woda zawsze odgrywała rolę czynnika powodującego oddzielenie (*Trennung*). Gdyby udało się ustalić jakiś związek między wyżej opisanym ceremoniałem północno-włoskim (lombardzkim) a polskim zwyczajem *aqua abrenuntiationis* może pewnemu zachwianiu uległaby konkluzja Meiera, że ten sposób zbywania dóbr był pochodzenia całkowicie germańskiego.

Wracając po tym ekskursie półn. włoskim do kamieni sądowych Autor zestawia jeszcze serię kamieni, które nosiły nazwę niebieskich, białych, czarnych itd., które również były rozrzucone po całych Niemczech i występują także w Anglii (*Blue Stone*).

W końcowej części swego dziełka Autor jeszcze raz podejmuje temat grobu przodków, jako miejsca skupiającego różne obrzędy sakralne i obyczajowe (ofiary dla przodków, tańce naokoło grobów, ofiary z trzewików).

Niewielka rozmiarami, lecz bogata treścią praca Johna Meiera winna przyciągnąć uwagę nie tylko prawników i etnografów, interesuje ona bowiem wszystkich historyków, a w szczególności historyków kultury.

GERARD LABUDA (Poznań)

H. E. Feine, *Kirchliche Rechtsgeschichte*. Band 1. *Katholische Kirche*. Dritte unveränderte, aber durch einen Nachtrag ergänzte Auflage, Weimar 1955, s. XXIII, 722.

Obfita w zakresie kanonistyki literatura niemiecka wzbogaciła się niedawno o nową syntezę. Miarą jej wartości niech będzie fakt, że w ciągu pięciu lat docze-

kała się aż trzech wydań. Ostatnie z nich objęło w osobnym dodatku literaturę do 1954 r.

Historię ustroju Kościoła zamknął Autor na świętym roku 1950. Wyróżniono trzy epoki: starożytną, średniowieczną i nowożytną. W ich obrębie wydzielił Autor następujące okresy: 1. Prawo kościelne wczesnego chrystianizmu. 2. Prawo kościelne z piętnem rzymskim. 3. Prawo kościelne z piętnem germańskim. 4. Prawo kanoniczne. 5. Pokanoniczne trydenckie prawo kościelne. 6. Prawo kościelne watykańskie. Poszczególne ustępy po zwięzłym wykładzie podają szczegółową bibliografię zagadnienia, ogólną i monograficzną, niejednokrotnie z podziałem na *protestantische* i *katholische Darstellungen*.

Nie czujemy się powołani do oceny syntezy, którą dał H. E. Feine; dla tego zadania znajdują się kompetentniejsze pióra. Pragniemy jedynie zająć się tym, jakie odzwierciedlenie w omawianej syntezie znalazły polskie stosunki kościelne. Stawiając tak rzecz, rozpatrujemy tym samym zagadnienie, jaka jest u Autora znajomość polskiej literatury kanonistycznej.

Wiadomą jest rzeczą, że nie jest ona bardzo bogata. Ostatnio zaś obserwujemy niemal zupełny jej zanik¹. Prof. Feine uwzględnia ją w bardzo szerokiej mierze, choć nierównomiernie. Przede wszystkim znajomość jej widoczna w pierwszej części sięgającej do końca średniowiecza, w drugiej zaś nie zauważyliśmy ani jednego wypadku powołania się na jakąś polską monografię. Przy tym z reguły z wyników polskich badań korzysta Autor wówczas, gdy zostały ogłoszone w którymś z języków zachodnich albo przynajmniej zrecenzowane w języku niemieckim. Z tej racji mistrz tej miary, co Władysław Abraham, z jego dziełami podstawowego znaczenia, jak: *Organizacja kościoła łacińskiego w Polsce* czy *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi*, nie wybijają się wcale. Taż sama przyczyna sprawiła chyba, że pominięto zupełnie prace dotyczące dziejów Uniwersytetu Jagiellońskiego. W tym stanie rzeczy podkreślenia wymaga wdzięczna rola pośrednika, pełniona przez austriackiego badacza, prof. H. F. Schmid'a. Uczony ten nie tylko sam stworzył dzieło kapitalne dotyczące organizacji parafialnej na ziemiach słowiańskich, ale przez swoje kompetentne i życzliwe recenzje przyswoił zagranicy dużą część naszego dorobku. Bez niego znajomość polskiej literatury kanonistycznej spadłaby niemal do zera, miarodajne pozostałoby jedynie dzieło Völckera, *Kirchengeschichte Polens*. A nie jest ono wystarczające. Kto wie, czy pogłębienie studiów nad prawem kanonicznym w Polsce, jak zresztą i w innych krajach słowiańskich, nie doprowadzi — zgodnie zresztą z duchem wywodów H. F. Schmid'a — do wykrycia w historii prawa kościelnego obok piętna rzymskiego i germańskiego również *das slavische Gepräge*?

Zadajemy sobie pytanie, czy nie byłoby wskazane wprowadzenie do syntezy prawa kościelnego osobnego rozdziału poświęconego przestrzennemu rozwojowi Kościoła katolickiego. Nie bez znaczenia dla ewolucji prawa było przesunięcie organizacji kościelnej ze Wschodu na Zachód, a później zupełna utrata terenów wschodnich na skutek inwazji arabskiej. Ten fakt wywarł zasadniczy wpływ na romanizację prawa kanonicznego, bez niego jego ewolucja poszłaby prawdopodobnie

¹ Zauważ, że w zestawieniu prac za dziesięciolecie, drukowanym w tomie 6 Czasopisma, wykazano tylko jedną polską monografię w zakresie kanonistyki, mianowicie o Dekrecie Gracjana. Pomieszczono ją przy tym pod rubryką, obejmującą powszechną historię prawa; rubryka *prawo kościelne* lub *prawo kanoniczne* jest artykułowi całkowicie obca. Zestawmy ten dorobek z produkcją naukową niemiecką: co roku jeden gruby tom *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*. Podnieśmy przy tym, że najświetniejszymi znawcami katolickiego prawa kanonicznego są w Niemczech uczeni protestanci.

w innym kierunku. Nie mniejsze znaczenie posiadało też odpadnięcie „greckiego” kościoła (schizma). W tych warunkach objęcie Polski wpływami rzymskimi sprawiło, że granice naszego państwa są równocześnie granicami Kościoła katolickiego na wschodzie.

JOZEF MATUSZEWSKI (Poznań)

Jacques Ellul, *Histoire des Institutions*, t. II, *Institutions françaises*, fasc. 1: Du Moyen-Age à 1789, fasc. 2: De 1789 à 1870, Paris, Collection Thémis, Presses Universitaires de France, 1956 (s. VIII+888).

P. C. Timbal, *Histoire des Institutions et des Faits Sociaux*, 2-ème année, Paris, Petits Précis Dalloz, 1957 (s. 434).

Gabriel Lepointe, *Histoire des Institutions et des Faits Sociaux* (987—1875), Paris, Éditions Montchrestien, b. d. (1956), (s. III+1005).

Zreformowany w roku 1954/5 program studiów prawnych na francuskich wydziałach prawa wprowadził jako przedmiot obowiązkowy na I i II roku studiów *Histoire des Institutions et des Faits Sociaux*. W ślad za podręcznikami tego przedmiotu dla I roku, pojawiły się również w ostatnim czasie trzy nowe podręczniki „Historii instytucji i faktów społecznych” dla roku II, one to właśnie stanowią przedmiot niniejszego omówienia. Autor niniejszej recenzji ogłosił ostatnio, w zeszycie 1, tomu IX (1957, s. 332—338), niniejszego Czasopisma, recenzję z podręczników dla I roku i tamże wyjaśnił podstawowe założenia programowe nowego przedmiotu. Zwalnia go to więc od powtarzania wszystkich poruszonych tam zagadnień i umożliwia nawiązanie do wyrażonych tamże uwag¹.

Omawiane trzy podręczniki zostały wydane przez tych samych wydawców, co podręczniki dla roku I — stanowią więc do pewnego stopnia ich kontynuację. W nowej serii podręczników uniwersyteckich prawniczych, Collection Thémis, wydawanej przez Presses Universitaires de France, tom II został nawet opracowany przez tego samego autora co tom I, tj. przez prof. Ellula z Bordeaux. Wydawnictwo Montchrestien, które wydało pierwszy tom w opracowaniu trzech autorów, prof. R. Monier, prof. Cardascia i prof. Imbert, opracowanie całego tomu II powierzyło znanemu profesorowi paryskiego wydziału prawa, Gabrielowi Lepointe. Wreszcie w serii Petits Précis Dalloz, gdzie pierwszy tom napisał prof. Mailet, tom II został opracowany przez prof. Timbala z Paryża. Widzimy więc, że jedynie w serii Thémis całość materiału ujęta została przez jednego autora, w pozostałych podręcznikach osoby autorów I i II tomu uległy zmianie. Okoliczność ta jest szczególnie niedogodna ze względu na to, że granica chronologiczna między I i II tomem, określona na wiek X, nie posiada żadnego naukowego uzasadnienia, a narzucona została jedynie ze względów praktycznych, z potrzeby proporcjonalnego rozdzielenia materiału między I i II rok studiów. W efekcie inni autorzy omawiają w tomie I zagadnienia, które stanowią podbudowę rozwoju instytucji Francji feudalnej (państwo frankońskie, wykrystalizowanie się ustroju lennego), inni zaś, w tomie II rozpoczynają wykład historii instytucji francuskich — od XI w. Wywołuje to wrażenie, jakoby wykład w tomie drugim nie posiadał początku i jakoby zaczynał się od środka.

¹ Por. również wypowiedź prof. J. Mailet na temat „Historii instytucji i faktów społecznych” w niniejszym Czasopiśmie, t. IX, z. 1 s. 406 nn. oraz moje omówienie Międzynarodowej ankiety Czasopisma Prawno-Historycznego na temat nauczania przedmiotów historycznych na wydziałach prawa, tamże t. IX, z. 2, s. 408—434.